

Kūno trūkumai kaip velniavardžių motyvuojamasis požymis

BIRUTĖ JASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas tam tikros velniavardžių leksinės semantinės grupės etnolingvistinei analizei. Jame nagrinėjami 35 velnio pavadinimai, kuriems pradžių davė įvairūs šios populiaros mitinės būtybės kūno trūkumai, luošumas: mažas ūgis, liesumas, kalbos defektai, kuprotumas, šlubumas, kreivumas, tam tikros kūno dalies nebuvimas. Velniavardžiai tiriami remiantis plačiu folkloriniu ir etnologiniu kontekstu, padedančiu susekti jų motyvaciją. Nustatyta, kad mūsų tradicinėje kultūroje velnias dažniau pavadinamas pagal mažą ūgį ar luošumą (kuprotumą, raišumą, kreivumą, kurios nors kūno dalies nebuvimą). Kiti šio mitologinio personažo fiziniai defektai – liesumas ar mikčiojimas – jo nominacijai ne tokie reikšmingi. Tyrimas parodė ir tai, kad kitose kultūrose pasitaiko daugiau mitonimų, kuriuos motyvuoja tam tikros velnio kūno dalies (pirštų, uodegos, plaukų) nebuvimas. Mitonimai dažnai priklauso vadinamajai beekvivalentei, atitikmenų kitose kalbose neturinčiai leksikai.

RAKTAŽODŽIAI: velnias, velniavardžiai, kūno trūkumai, folkloras, kalba.

Kiekvienos kalbos žodynas atspindi daugelį tradicinės kultūros elementų. Ypač tai pasakytina apie mitologinę leksiką: daugiausia mitonimų vartojama tautosakos tekstuose, o tą vartojimą motyvuoja įvairios folklorinės realijos.

Iš ankstesnių mitologinės leksikos tyrimų žinoma, kad folkloro personažų nominacijai labai svarbi jų išvaizda (Толстой 1995: 261; Черепанова 1983a: 64; Jasiūnaitė 2001: 179). Lietuvių tarmėse ir tautosakoje esama grupės velniavardžių, kuriems pradžių davė įvairūs šios populiaros mitinės būtybės kūno trūkumai, luošumas: mažas ūgis, kuprotumas, šlubumas, kreivumas, liesumas, kurios nors kūno dalies nebuvimas. Čia priskirtini ir tie velnio pavadinimai, kurie motyvacinio ryšiu susiję su personažo kalbos defektais, ypač mikčiojimu. Visus šiuos velniavardžius galima priskirti atskirai leksinei semantinei grupei. Ji palyginti negausi: tautosakos tekstuose ir *Lietuvių kalbos žodyno* sakiniuose iš viso rasti 35 tokios motyvacijos velnio pavadinimai.

Iš karto reikia pasakyti, kad mūsų folklorinio velnio luošumas motyvuotas mitologiškai. Sakmių ir pasakų tekstuose netrūksta informacijos apie tai, kad nelabąjį gali suluošinti kita galinga mitinė būtybė (Perkūnas, pragaro viršininkas

Velzebubas) arba netgi žmogus, pavyzdžiui: „dar pribuvo raišų, kreivų, aklų ir sulaužytais šonkauliais, Perkūno užgautų“ (BILLS I 140); „Velzebubas perpykęs nutvėrė už uodegos velniapalaikį, kaip trenkė į sieną, tai to ir kaulėliai subiro“ (BsLP II 137); „Atėjo prakeikta boba, kaip dribo – man ragą numušė“ (BsLP I 203). Jonas Balys seniai yra pastebėjęs, iš kur atsiranda velnio kūno trūkumai: „Šis [suluošinimo] motyvas galbūt mums išaiškina, kodėl taip dažnai liaudies tradicijose randame ‘šlubą velnią’“ (Balys 1998: 225)¹.

Mitinių būtybių fizinis nevisavertiškumas – savotiška universalija (Левкиевская 1998: 311). Anam, mitiniam pasauliui labai būdingi visokie formos pažeidimai ir asimetrija. Pasak kinų ir ugrofinų mitų, islandų sagų, ten gyvena vienanarčiai, vienakojai, vienakiai padarai. Šleivos, kreivos, vienakės, vienanarinės dvasios būdingos Sibiro ir Centrinės Azijos tautų folklorui. Prisimintina, kad raišumas, kreivumas – dažnas neigiamųjų literatūrinių personažų bruožas iki pat mūsų dienų. Jis aiškiai paveldėtas iš ankstesnės žodinės tradicijos (Неклюдов 1979: 136). Vadinas, ir mūsų velnias šiuo požiūriu tikrai ne vienišas.

Šio populiarus tautosakos personažo pavadinimus, kuriuos motyvuoja įvairūs jo kūno trūkumai, patogiausia pradėti nagrinėti nuo tų, kurių motyvuojuojantis požymis – mažas mitinės esybės ūgis. Tokios motyvacijos velniavardžių pavyko surinkti visą tuziną: *būkis*, *apybūkis*, *būkinė* ‘velnio pati, velnienė’, *striūkis*, *biznius* (LKŽ), *bigis* (VChLMP 17), *striukabiznis*, *striuku-būku* (BILLS I 355), *kilbūkas*, *kuñkulas* (VChLMP 37), *striukas bukas ponaičiukas* (LKŽ), *striukas vokietukas* (BILLS I 123).

Kaip matyti iš pavyzdžių, tokių velniavardžių pasidaroma iš ‘trumpas, bukas’ reikšmės būdvardžių: *bukis* (: *bukas*), *striukis* (: *striukas*), *biznius* (: *biznas*), *bigis* (: *bigas* ‘mažas, trumpas, striukas’), *striukabiznis* (: *striukas* ir *biznas*). Anot Vinco Urbučio, toks velnio įvardijimas – įprastas dalykas; jis dar nurodo ir analogiškos darybos latvių velniavardį *biģis* (Urbutis 1981: 96). Įdomu, kad Raseiniuose užrašytos saktės tekste kaip velniavardis funkcionuoja ir ištiktukas *striuku buku*². Iš Jono Basanavičiaus gimtosiose vietose dažnai vartojamo *bukio* pasidaroma ir prie-

.....

- 1 Kad velnias buvęs suluošintas, mano ir kitos tautos. Baltarusių supratimu, žaibas dažnai jam numušia tai ragus, tai uodegą, tai dantis, nagus ar kanopas. Tokia žymė liekanti visam velnio amžiui (Никифорский 1907: 29). Rusams atrodo, kad nelabieji susilaužė kojas dar prieš žmogaus sukūrimą, kada jų daugybę Dievas išmetė iš dangaus. Velniai krito keturiasdešimt dienų ir naktų. Kur kuris pataikė nukristi, ten dabar ir šeimininkauja (Максимов 1995: 249). Dar pasakojama, kad velnių fiziniai trūkumai atsiradę dėl itin pikto jų viršininko būdo: šis juos mušęs, daužęs į pragaro sienas, nutraukiojęs uodegas (Никитина 2008: 344).
- 2 Tokią funkciją kartais atlieka net ir jaustukas, pavyzdžiui: „– Ak! Su tuom žodžiu išėjo ponaitis iš po tilto ir užklausė: – Kam tu, žmogau, mane šauki? Mat jo vardas buvo Ak“ (BsLP II 146). Tai iš tiesų klasikinis pavyzdys, rodantis, kaip žmogus iš netyčių gali atspėti pavojingo demono vardą.

saginių ar priešdėlinių vedinių: *bukinė, apybukis*. Velnio pavadinimai *kilbukas* ir *kunkulas* laikytini semantiniais derivatais, plg., *kilbukas* ‘tokia maža žuvytė; gružlys’, ‘mažas vaikas, paauglys’; *kunkulas* ‘burbulas, tumulas’; perkeltine reikšme taip pavadinamas ir vaikas ar mažas, storas žmogus (*kankólas* ‘kas mažas, storas, pasipūtęs’). Čia pasitaikė ir keletas gražiai surimuotų frazeologinių velniavardžių: *striukas vokietukas, striukas bukas ponaičiukas*. Tokie eufemistinio pobūdžio žodžių junginiai nesunkiai virsta savotiškais folkloro šablonais ir gali būti vartojami, pavyzdžiui, mįslėse slepiamam objektui įvardyti: „Trumpas drūktas vokietukas ant aukšto kalno pypką rūko. – Kaminas“ (LKŽ).

Minėtieji būdvardžių *striukas, bukas, bigas, biznas* ir panašūs vediniai ar kiti žodžiai vartojami ne tik kaip mitinės būtybės pavadinimai, bet ir kaip pravardiniai asmenvardžiai. *Bukiu* (Butkus 1995: 182) ar *Kunkulu* (ten pat: 280) pavadinamas mažo ūgio, bet stambus, apkūnus žmogus, *Kilbuku* (ten pat: 262) – nedidelis, bet miklus, vikrus. Mažas ūgis padėjo atsirasti ir pravardėms *Bizniukas* (ten pat: 175), *Striukis, Striukmartis* ‘striukas Martynas’, *Striuokoji, Striukutė* (ten pat: 393). Vadinasi, šiuo atveju velniavardžių ir asmenvardžių motyvacija sutampa. Kad mitonimais labai primena pravardes, yra pastebėjusi ir Olga Čerepanova (Черепанова 1983b: 77).

Tautosakos tekstuose velnio ūgis ne visada vienodas. Dažnai šis mitinis veikėjas įsivaizduojamas kaip maža, smulkaus sudėjimo, vikri antropomorfinė būtybė: Mečislovo Davainio–Silvestraičio tekstuose aiškiai sakoma, kad jis esąs „panašus žmogon, tiktai nedidis“ (DSPSO 339). Velnias pasirodo žmonėms kaip „mažas žmogiukas“ (VLD 57); „mažas žmogelis raudonos rūbuos“ (BILLS I 284); „raudons vaikinėlis“ (BsVV 445)³. Kita vertus, antropomorfinio pavidalo velnias gali būti ir aukštas: „susitikęs tokį laibą, aukštą“ (BsVV 452); „ateina tiesiog per laukus toks didelis juodas vyras susilenkęs“ (BsVV 384)⁴. Ši nelabojo savybė pabrėžiama ir tradiciniuose kalbos stereotipuose: „Didelis kaip velnias, durnas kaip perkūnas“ (KrvP I 430).

Zoomorfinio pavidalo velnią pasakojamosios tautosakos tekstuose įprasta vaizduoti kaip bauginantį, nepaprasto dydžio gyvūną, pavyzdžiui: „baltgalvį bulių trijų bulių didume“ (BsVV 463); „rupūžę kai didią šieno kupetą“ (BsVV 469); „nepaprasto didumo varną“ (BsVV 449); „varlę lyg kepurę“ (BsVV 456). Ypač

3 Baltarusiai tiki, kad esama velniukų (*уеііку*): jie mažo ūgio, ne didesni už katę, itin lengvabūdžiai, žaismingi, ne visada pikti (Никифоровский 1907: 37). Šiaurės Rusijoje esama ir pavadinimo *маленькие* ‘velniūkščiai’ (Березович 2007: 482). Estai įsivaizduoja nelabajį kaip pėdos aukštumo seną žmogelį ilga barzda (Balys 1998: 188), o latviai – kaip raišą vaikiščių (ten pat: 235).

4 Rusų supratimu, šėtonas esąs milžiniško ūgio – net ligi debesų (Никитина 2008: 344). Latvių pasakų velnias irgi didelis, aukštas: *velns lielum lielais, ar lielum lieliam ragiem* ‘velnias didelių dideliausias, su didelių dideliausiais ragais’ (GV 60).

įdomūs tie atvejai, kai zoomorfinis arba antropomorfinis velnias keičia dydį: šuo „sulig gluosniais užaugo“ (BsVV 464); „tas veršis bulium pastojo“ (BsVV 461); „pamatė nuo kranto raitelį nujojantį ir beaugantį“ (BsVV 458). Vadinasi, apibendrinant galima pasakyti, kad velnias, būdamas mitinė esybė, pasižymi (1) itin mažu ūgiu, (2) itin dideliu ūgiu, (3) gebėjimu keisti ūgį⁵. Personažo nominacijoje atsispindi tik pirmoji savybė.

Kitas ryškus folklorinio velnio išvaizdos bruožas, padėjęs atsirasti kai kuriems jo pavadinimams, – polinkis nuolat būti susilenkusiam, sukumpusiam, kupromumas. Ši velniavardžių grupelė nedidelė, jai priklauso tik penketas pavyzdžių: *kumpasis* (LKŽ), *kukis* (VChLMP: 37; Butkus 1995: 277), *kūpris* (ŠLPS 173), *kūkas* (TD VII 66), *kukūtis* (MT I 47). Trejetas jų – *kukas*, *kukis* ir *kukūtis* – šnekamajoje kalboje ‘velnio, nelabojo’ reikšme dabar nebevartojami ir pasitaiko tik saktmėse („*Kuką* jau seniai perkūnas nutrenkė“ – TD VII 66), keiksmų formulėse („Kad tave *kukis!*“ – LKŽ), tradiciniuose palyginimuose („Piktas kaip *kukūtis* baloje“ – MT I 47) ar kituose frazeologiniuose junginiuose (*kuko spenys* ‘kaukaspenis, belemnitas’ – LKŽ). Kalba, kaip žinome, konservatyvesnė už kultūrą, o pasenę žodžiai linkę išlikti įvairiuose sustabarėjusiuose posakiuose.

Į retą žodį *kukas* ir jo giminaičius jau seniai atkreipė dėmesį Simas Karaliūnas (1970: 256), rašydamas apie Merkinės apylinkėse esančios pelkės pavadinimą *Kukumbalis*. Šį hidronimą kalbininkas interpretavo kaip ‘kukų – velnių gyvenamą balą’. S. Karaliūno nuomone, žodžiai *kukas* ‘velniukas, kipšas’ ir *kaukas* ‘turtą nešanti dvasia’ yra tos pačios šaknies, plg. dar prūsų *cawx* ‘velnias’. Šaknies balsių skirtumas nesunkiai paaiškinamas dėsninga apofonija. Šie mitonimai daribiškai veikiausiai sietini su veiksmazodžiu *kukti* ‘linkti, svirti, kumpti’. Vadinasi, *kukas* (čia dar minėtini ir jo giminaičiai *kukis*, *kukūtis*) – tai sulinkusi, sukumpusi dvasia. S. Karaliūno nuomonę patvirtina ir Vinco Krėvės išgarsinti dzūkų asmenvardžiai *Kukis* ir *Gugis*, plg. dar pravardę *Kukis* ‘kas kumpos nosies’ (Butkus 1995: 277)⁶.

5 Ir rusų tradicinėje etninėje kultūroje nelabasis geba pasiversti tiek mažu vaiku, tiek ir milžinu aukštumo sulig pušimis ar ąžuolais. Itin pabrėžiama velnio savybė keisti dydį, pritaipiti prie aplinkos: *В лесу с лесом ровен, в поле с травой, а в людях с человеком* (Максимов 1995: 252). Nykštuko ir milžino pora – universalus dalykas, ji randama visose kultūrose. Štai eskimai turi ledo dvasią – milžinę (ЭСМ 367) ir mažų nykštukų, galinčių pakelti visą elnią (ЭСМ 388).

6 Kartais pasitaiko, kad pasakotojai supainioja velnio ir Perkūno vardus: taip atsiranda „nebuvelis“ Perkūno vardas *Kukūtis*: „Nebēr Čiukučio – *Kukūtis* (= Perkūnas) užmušė“ (BsLP II 78). Visai kitos kilmės nei velniavardžiai etiologinėse saktmėse vartojami pikto fantastinio paukščio pavadinimai *kukis* (LKŽ), *kugas* (BILLS I 87), *skukas* (LTt 4 441): jie aiškiai atsiradę iš gegutės balso pamėgdžiojimo. Įvairiuose sakmių variantuose jos kukavimas semantizuojamas skirtingai, plg., *Jo-kūb, Jo-kūb!* (LTt 4 440). Visai panašų paukščio pavadinimą *Купун*, atsiradusį dėl analogiškos priežasties, randame ir rusų saktmėje: čia gegutė kukuoja *Ку-пун у-мер!* (Левкиевская 2000: 124).

Sukukusių, sukumpusių kipšų draugijoje gerai jaučiasi ir žemaičių šatiškių *kumpasis*. Šis sudaiktavardėjęs įvardžiutinis būdvardis aiškiai atsiradęs iš velnio pastoviojo epiteto. Toks epitetas nuolatos vartojamas žemaičių formuliniuose keiksmuose, pavyzdžiui: „Eikiat jūs *po kumpo velnio!*“; „Vokytis gainio iš turgaus visus *po bieso kumpo!*“; „Kad tave kur *kumpi kelmai!*“ (LKŽ)⁷. Mitinio personažo luošumą, kuprotumą pabrėžia ir šiaurės Lietuvos pasakose pasitaikantis velniavardis *kupris* (: *kupra*). Galiausiai nepamirština, kad velnias yra kuprotumo etalonas mūsų dialektinėje frazeologijoje, pavyzdžiui: „Susilenkė kaip Vicento velnias“; „Eina kaip pušyno velnias sulinkusi“; „Susisukusi kaip šimtas velnių“ (LKŽ). Kuprotumas, sukumpimas – į akis krintantis žmogaus požymis, todėl jis motyvuoja ir daugelį pravardžių: *Kumpleiškis* ‘kas luošas’, *Kuūmpmarė* ‘Marija kumpa nosimi’, *Kuprėlis*, *Kuprỹs*, *Kūprius*, *Kuprōnas* ‘kas kuprotas’ (Butkus 1995: 279)⁸.

Sukumpusių, kuprotų velnių netrūksta ir pasakojamosios tautosakos tekstuose, pavyzdžiui: „Išėjo vienas velnias kreivas ir kuprotas ir, atkišęs savo kuprą, muzikantui liepė sėstis an jos“ (BsLPI II 283); „Atsiliepė vienas kuprotas ir viena akia žabalas velnias“ (BsLPI II 301). Dažnai pabrėžiamos ir kreivos, kumpos nelabojo kūno dalys, paprastai nosis arba ragai, pavyzdžiui: „[Velnio] nosis kuprota kaip vanago“ (BILLS I 148); „O taip ir velnias turėjęs prastą pačią, kumpanosę <...>“ (BsLPI I 23); „Ant to tilto stova juodas, su kumpais ragais velnias“ (LKŽ).

Kita velnio savybė, svarbi jo nominacijai, – raišumas. Turime ketvertą tokios motyvacijos velniavardžių: *raišis* (BILLS I 140), *raišas* (DrskŽ), *šlūbis* (BILLS I 147), *kildišas* (LKŽ). Trys pirmieji velnio pavadinimai darybiškai susiję su būdvardžiais *šlubas*, *raišas*. Iš Šiaulių apylinkių žinomas *kildišas* pavartotas tradiciniame veiksmožodiniame palyginime „Ko čia brazdines kaip kildišas po jaują?“ (LKŽ). Šio žodžio atsiradimas veikiausiai sietinas su šiaurės Lietuvoje vartojamu ištiktuku *kildikš* ‘kilbikš, kabaldai (apie raišo ėjimą)’: „*Kildikš, kildikš* ir nušlubavo tolyn“ (LKŽ). Iš šio ištiktuko pasidaryti ir veiksmožodžiai *kildišiuoti*, *kildišuoti* ‘raišti, šlubuoti’.

Šis ryškus kūno trūkumas motyvuoja ir daugelį pravardinių asmenvardžių: *Raišis*, *Raišỹs* ‘kas raišas’ (Butkus 1995: 363), *Šlūbis*, *Šlubėlis*, *Šlūbius* ‘kas šlubas’ (ten pat: 409), *Kilda* ‘kas kreivos eisenos’ (ten pat: 262). Pažymėtina, kad mitinės esybės šlubumas gali būti ir velniavardžių, kurie vartojami kaimyninių tautų folkloro tekstuose, motyvuojantis požymis. Mūsų *kildišo* ar *raišio* atitikmenys yra

7 Žodis *kelmas* čia laikytinas fonetiniu *velnio* eufemizmu (plačiau apie juos žr., pavyzdžiui, Jasiūnaitė 2005: 114).

8 Įdomu, kad rusai su kūno deformacija sieja ir blogą žmogaus būdą: *Горбатый – вороватый* (Даль 1989: 273). Dar minėtinas jų velniavardis *корявый* (Березович 2007: 471), atsiradęs iš nelabojo epiteto, reiškiančio ‘kumpas, gumbuotas, rauplėtas’.

latvių *klibiķis* (GV 76) ‘šlubis’, *klibs velns* (GV 75) ‘šlubas velnias’, rusų *хромой черт* (*бес*) (Березович 2007: 469)⁹.

Keistų, kitokių velnio kojų, jo rašumo motyvai itin būdingi mūsų dialektinei frazeologijai (plačiau apie tai žr. Jasiūnaitė 2010: 226). Luošą velnią randame pa juokiamuose, ironiškuose posakiuose – tokie yra, pavyzdžiui, tradiciniai būdvardiniai palyginimai „Greitas kaip raišas velnias“ (KrvP III 98) ‘visiškai negreitas, nevikrus’ arba „Raišas kaip devintasis vel[nia]s“ (LKŽ). Demono rašumo motyvas subtilia ironija nuspalvina žemaičių siunčiamųjų keiksmų formules, kurios kartais netgi rimuojamos: „Eik tu po bieso raišo!“; „Eik tu po velnio raišo, bene įkiš į maišą!“; „Eik tu po ubago raišo, niekų nekalbėjęs! (LKŽ). Pastaruoju atveju žodis *ubagas* ‘vargdieniai, elgeta, luošys’ aiškiai vartojamas kaip švelnesnis, neutralus *velnio* pakaitalas – eufemizmas, plg. dar „Kad tave kame ubagas!“ (LKŽ). Prie tokios vartosenos aiškiai prisideda tradicinis luošo velnio vaizdinys.

Minėtieji kalbos stereotipai aiškiai atsiradę dėl platesnio folklorinio konteksto įtakos. Sakmėse ir pasakose šlubumas – vienas įsimintiniausių velnio išorės bruožų. Dažnai šio mitinio veikėjo nevikri, nedaili eisena nusakoma įdomiai, vaizdingai. Nelabasis ne šiaip sau *ráišta* ar *šlubúoja*, bet *velkasi*, *klišėna*, *klibikščioja*, pavyzdžiui: „*Atsilviko* viens šlubas velnias“ (BsLP I 91); „*Nuklišeno* biasas, biasų apjuokos lydimas“ (LKŽ); „Pats paskutinis *atšlubčiojo*, *atklibikčiojo* šlubis velnias“ (GrvP 241)¹⁰. Toks personažo apibūdinimas neabejotinai turi įtaigos, didina teksto estetinę vertę.

Mūsų folklorinis velnias gali būti ne tik šlubas ar kuprotas, bet ir kreivas. Ši mitinio veikėjo savybė atsispindi jo pavadinimuose *kreivis* (BsLP III 303), *kreivys* (BsLP I 117), *kreivakiškis* (BsVV 339), *kreivalūpis* (LKŽ). Pirmieji du velniavardžiai *kreivis* ir *kreivys* (: *kreivas* ‘netiesus, sukrypęs’) yra galūninės darybos ir nusako nedailią bendrąją personažo išvaizdą. Kiti du *velnio* eufemizmai *kreivakiškis* (: *kreiva* ir *kiška* ‘koja’), *kreivalūpis* (: *kreiva* ir *lūpa*) – sudurtiniai žodžiai (dūriniai). Jie pavadina mitinę esybę pagal atskirų kūno dalių – kojų ar lūpų – ypatumus. Pažymėtina, kad būdvardis *kreivas*, motyvuojantis šiuos velniavardžius, lietuvių kalboje konotuotas neigiamai. Jis gali apibūdinti ne tik negražią išvaizdą, kūno deformacijas, bet ir blogus charakterio bruožus, polinkį į neteisybę: sakoma *kreivas* ‘neteisingas, nedoras’ žmogus, *kreivas* ‘melagingus parodymus duodantis, šališkas’ liudininkas, *kreivaširdis* ‘kas piktos širdies’ (LKŽ).

9 Demonų rašumas plačiai žinomas slavų tradicinėje etninėje kultūroje. Šlubi rusų, ukrainiečių, serbų velniai (Токарев 1957: 106; Слащев 1993: 81), raiša, kreivakojė lenkų *boginka* (Виноградова 2000: 37). Rusai linkę šlubiams priskirti nedorybes: *Ногами хром, а душою крив* (Даль 1989: 155).

10 Mano endriejavaiškė senelė (1895–1995) raišo velnio ėjimui nusakyti paprastai griebdavosi ištiktukų, pavyzdžiui: „Ir pareit[a] an galo toks gatavai pasenęs, pražilęs, raišas kipšas: *kliklikš, kliklikš!*“ (LKŽ).

Mūsų tradicinėje etninėje kultūroje esama įsitikinimo, kad negraži luošo, kreivo žmogaus išvaizda lemianti ir jo blogą būdą: „Kreivalis (kreivas žmogus) tai tik piktybos prikimštas, o ne sylos“ (LKŽ)¹¹.

Nedaili išorė, kreivumas, šleivumas paleido į pasaulį ir daugelį pravardinių asmenvardžių: *Kreivanōsis* ‘kieno nosis kreiva’, *Kreivasprañdis* ‘kas kreivai laiko galvą’, *Kreivažanđis* ‘kieno kreivos lūpos’, *Kreivōys* ‘kas sukrypęs, kreivos laikysenos’ (Butkus 1995: 272). Pasitaiko, kad pats būdvardis *kreivas* ar jo vediniai pavartojami kaip mitinių būtybių epitetai: „Visus velnius iškapojo, tik liko *kreivas* Liuciperas“ (GrvP 202); „*Kreivarankė* ragana auksą žarsto. – Žarsteklis“ (LKŽ)¹². Kreivų, sukrypusių velnių ar kitokių mitinių personažų galima rasti ir kitų tautų tradicinėje etninėje kultūroje. Minėtinas, pavyzdžiui, anglų frazeologinis velniavardis *old bendy* ‘senas kreivys’ (Holder 2003: 261). Slavų tradicijose kreivumas – pastovus ano pasaulio būtybių požymis, iš kurio jas galima atpažinti. Tai pietinių rusų *кривая ведьма*, kuri apsukresnė už kitas raganas ir pasižymi itin dideliu akylumu (Левкиевская 1998: 309). Rusams dar žinomas ir *кривой оборотень* ‘kreivas vilkolakis’ (Неклюдов 1979: 133). Lietuvos rusai sentikiai iš Salako apylinkių turi posakį apie šleivą velnią: *Его сам Арахта¹³ с кривой ногой не найдёт* (ППЛ 226).

Kreivų, šleivakojų velnių netrūksta ir lietuvių pasakojamosios tautosakos tekstuose, pavyzdžiui: „Iėjo į vidų daugybė visokių ponų, ir vienas tarp jų toks kreivas, su šleivom kojom“ (BsLP I 117); „Parsivilko tas kreivis ir paleido visus velnius“ (BsLP I IV 144); „Išėjo vienas velnias kreivas ir kuprotas“ (BsLP I II 283). Kartais iš pasakos konteksto aišku, kad nelabąjį taip suluošina žmogus, pavyzdžiui, apsukrus atitarnavęs kareivis, kuris muša velnius, sukištus į stebuklingą maišą. Velnias iš kareivio rankų ištrūksta labai nukentėjęs: „Jau vienas tai ką tik gyvas, kreivas, visas – kaip šuo“ (BsLP I IV 85). Prisiminkime, kad velniukus dažnai „sukreivina“ Perkūnas, jų pačių viršininkas – Liucipierius ar netgi pikta moteriškė. Vadinas, ir velniavardžiai *kreivys*, *kreivakiškis* gali būti motyvuoti ne tik lingvistikos požiūriu (darybiškai ar semantiškai), bet ir mitologiškai.

Keletą retesnių velnio pavadinimų motyvacinis ryšys sieja su kitu jo kūno trūkumu – liesumu, sudžiūvimu, kaulėtumu. Turime tik tris tokius velniavardžius: *Kaulinis diedas ant geležinio kalno* (BsLP I 143), *senis Žilis Kalnis Kaulis* (LTU 338), *bloznystė* (VChLMP 34). Velniavardis *bloznystė* (: *bloznas* ‘menkas, silpnas, netikęs, liesas’) yra slavų kilmės žodis. Skoliniai *bloznas* ir *bloznystė* Jono Bretkūno raštuose vartojami reikšmėmis ‘baisus padaras, negera dvasia, šmėkla’. Kiti du

.....

11 Plg. dar rusų patarles *Нос крив, и нрав неправ, Кос очами, крив речами* (Даль 1989: 155), rodančias labai panašias pažiūras.

12 Kreivą šėtoną dar randame ir Balio Sruogos kūryboje: „Prasmek tu pragaran, šėtone kreivas!“ (šaltinio nėra). Gali būti, kad ir šis įvaizdis folklorinės kilmės.

13 Panašus velniavardis vartojamas ir pačioje Rusijoje, plg. *водяной бес Ярахта* (СД I 165).

mitinės būtybės pavadinimai – tai sudėtiniai tikriniai velniavardžiai su komponentais *Kaulinis* ir *Kaulis* (: *kaulas*). Juos jau esu minėjusi rašydama apie velnio vardus pagal gyvenamąją vietą (Jasiūnaitė 2011: 101). Tos pačios motyvacijos yra ir žemaitiškas vaikų baubo, baidyklės pavadinimas *káulinyčia* (LKŽ). Pravardiniais asmenvardžiais *Káulas*, *Kaulinis* įprasta vadinti liesus, sudžiūvusius žmones (Butkus 1995: 256).

Po vieną kitą panašios motyvacijos mitonimą galima rasti ir kaimynų tautoje. Tai rusų *баба-яга – костяная нога* (Даль 1989: 390), vokiečių velniavardis *Gälknöcker* ‘Geltonkaulis’ (Balys 1998: 249). Menkas kūno sudėjimas, liesumas, kaulėtumas paprastai rodo mitinio personažo ryšį su požemio sfera, chtoniškuoju pasauliu. Garsioji rusų ragana *баба-яга* taip glaudžiai susijusi su mirtimi, kad net turi kaulo koją. Tai aiškus numirėlio, skeleto bruožas (Промм 1986: 70). Chtoniškųjų požymių nesunku išvelgti ir raganos būste – trobelėje ant vištos kojelių (Журавлев 2005: 571). Su numirėliais mitinės būtybės sieja ne tik kaulėtumas, bet ir kiti bruožai: jų veidai pamėlynavę arba išblyškę, akys užmerktos ar neregintos, jie nejudrūs, nemeta šešėlio ir pan. (Виноградова 2000: 118).

Mūsų tradicinėje etninėje kultūroje velniai, raganos¹⁴ ir, žinoma, giltinė barškančiais kaulais – liesumo etalonas. Su tokiomis mitinėmis būtybėmis įprasta lyginti išsekusį, besveikatį, nusibaigusį, perkarusį žmogų, pavyzdžiui: „Liesas kaip biasas“; „Sudžiūvus, sukepus kai ragana“; „Perkarus kai ragana“; „Sudžiūvęs, liesas kaip giltinė“; „Ale i kūdas, kaip tik smerčio purmonas“; „Jau tiek sunykęs, tiek sulysęs – kai kokia šmėkšla atrodo“ (LKŽ). Tokie kalbos stereotipai fiksuoja tradicinę, visiems įprastą mitinės būtybės išvaizdą.

Daug kur Lietuvoje manoma, kad velnias keikiamas tunka¹⁵, o liesėja, kai žmonės pamaldūs ir elgiasi dorai. Nelabasis ypač baidosi maldų: „Pakol kunigas atlaiko mišias, tas velnias pasilieka kaip šiaudelis menkas, o po atlaikymui mišių stojasi diktas kaip buvęs pirmiaus“ (BsLP II 119). Pragaro viršininkas ir jo pavaldiniai liesėja ir tada, kai Jonas, padedamas panos gulbės, greitai atlieka jų užduodamus sunkius darbus: „Visi velniai ir pats Lipicierius iš tos baimės net iki pažastų nudžiūvo ir pasidarė tikri baidyklos“ (BsLP I III 66). Pasitaiko, kad piktoji dvasia – lobio saugotoja pasirodo žmonėms lieso, sunykusio žmogelio pavidalu: „Tas žmogus sunykęs buvo velnias“ (BsLP II 196).

Mitinio pasaulio būtybės esti ne tik šleivos, luošos. Demoniškoji prigimtis pasireiškia ir tuo, kad joms trūksta tam tikrų kūno dalių. Toks yra ir mūsų folklorinis

14 Tuo pasižymi ir kitų tautų neigiamieji moteriškieji personažai. Antai Karpatų raganos (*босорку*) – labai sudžiūvusios, ilgomis plonomis rankomis ir kojomis (Виноградова 2000: 236). Rusų undinė (*русалка*) – aukšta, liesa, susivėlusį (ten pat: 36).

15 Net ir tolimoje Islandijoje randame įsitikinimą, kad velniai minta žmonių keiksmiais ir nešvankybėmis. Žmogui nustojus keiktis, kipšas, mitės jo burnojimais, gauna galą (žr. ILSP 73).

velnias. Tiesa, šio personažo nominacijoje atsispindi toli gražu ne visi jo išvaizdos defektai (iš pavadinimų, pavyzdžiui, nematyti, kad jis viena akimi aklas ar *beausis*)¹⁶, o tik šnervių ar kulnų nebuvimas. Turime penkis tokios motyvacijos velniavardžius: *vienašniūrpšlis* (LKŽ), *vienšniurkšlis* VChLMP 17, *vokietukas vienšneŕvis*, *vienašneŕvis ponaitis*, *bekulnis* (LKŽ). Kaip matome, nelabajam gali būti taikomi keli sudurtiniai žodžiai, darybiškai susiję su įvairiais šnervių pavadinimais: *vienašniūrpšlis* ‘kas su viena šniūrpšle’, *vienšniurkšlis* ‘kas teturi tik vieną šniurkšlę’, *vienšnervis* (*vienašnervis*) ‘kas su viena šnerve’. Tokie žodžiai patys funkcionuoja kaip velniavardžiai arba įeina į frazeologinius mitinės būtybės pavadinimus *vokietukas vienšnervis*, *vienašnervis ponaitis*. Priešdėlio *be-* vedinys *bekulnis* (: *kulnas*) apibūdina velnią kaip kulnų neturinčią fantastinę esybę. Čia dar minėtinas ir panašios darybos velniavardis *smailiakulnis* (BILLS I 294) ‘kieno smailūs kulnai’ ar vaikų baidyklės pavadinimas *rudkulnis* (LKŽ) ‘kas rudais kulnais’. Tiesa, nedažnai, bet pasitaiko ir viena kita panašiai motyvuota pravarde: *Vienšnervis* ‘kas vienos šnervės nosimi’ (Butkus 1995: 442), *Bekulnis* ‘kas šlubas’ (ten pat: 167).

Mūsų velniavardis *bekulnis* turi daug atitikmenų kaimynų slavų kalbose. Tai rusų *беспятый* (Журавлев 2005: 677), ukrainiečių *безп'ятый*, *безп'ятко* (Топоров 1973: 37). Ypač populiarūs didelėje rytų slavų teritorijoje paplitę frazeologiniai velnio pavadinimai su rūpimu žodžiu. Į tokius daiktavardinius junginius gali įeiti (1) antroponimas ir epitetas, pavyzdžiui, rusų *Антупка беспятый* (Журавлев 2005: 677), baltarusių *Гнатко беспятый* (Черепанова 1983b: 76), ukrainiečių *Грицю бесп'ятый* (Топоров 1973: 37), 2) žodis *анчутка* ir epitetas, pavyzdžiui, rusų *анчутка (анчута) беспятый (беспятая)*. Plačiau žinomas žodis *анчутка* gali reikšti įvairias mitines būtybes: velnią, antikristą, vandėnį, miškinį ir pan. (Apie šio mitonimo baltiškos kilmės hipotezę – mėginimą jį etimologiškai sieti su lietuvių vandens paukščio pavadinimu *antis* – žr. Топоров 1973). Rusų *анчутка* dar gali turėti ir kitokių nuolatinių epitetų: *анчутка рогастая (роговая)*, *анчутка беспалый* (Журавлев 2005: 677). Kaip matyti iš pavyzdžių, rusų *velnias* esti ne tik *bekulnis* – *беспятый*, bet ir *bepirštis* – *беспалый*.

Kaip matysime toliau, šis personažas dar gali būti beuodegis ir beplaukis, nes rusų kalboje velniavardžių, kuriuos motyvuoja kūno dalių nebuvimas, vartojama ir daugiau. Tai lėmė įvairios su kultūra susijusios aplinkybės. Dabartinis pusiau zoomorfinis velnio pavidalas su ragais, uodega, ožio barzda, kanopomis slavuose labai vėlyvas ir paveldėtas iš Vakarų Europos. Ankstesnė rusų velnio išvaizda (irgi knyginė), užfiksuota XVII–XVIII a. graviūrose, – antropomorfinė. Tai mi-

.....
16 Tai šiek tiek stebina, nes akių defektai itin pabrėžiami, pavyzdžiui, vaikų baidyklių, baubų nominacijoje: tai žemaičių *iškáltakis*, *iškuknótakis*, *iškumpsnótakis*, *išvarvátakis*, *išpelátakis* (Jasiūnaitė 2001: 179). Minėtini ir rusų baubai *Лухо одноглазое*, *верлюка* ‘baidyklė, vartanti didelę, išpūstą akį’ (Черепанова 1992: 14).

tinis personažas pailga galva, plikas arba su pasišiaušusiais ilgais plaukais, nuogas, dažnai sparnuotas, beuodegis ar su trumpa uodega ir plėvėtomis žąsies kojomis. Su tokia velnio išvaizda sietini daugelis jo pavadinimų. Tai ne tik jau minėtasis *беспятый*, bet ir *куцый*, *куцак*, *куцан*, *корнахвостик* ‘beuodegis, striukauodegis’, *голенький*, *лысой* ‘plikis, beplaukis’ (Толстой 1995: 261). Tokiūs pat motyvacijos yra ir rusų velniavardžiai *лысый бес*¹⁷, *лысый черт* (Левкиевская 2000: 238), *поплешиник* (Березович 2007: 471). Plikas velnias yra prasmukęs ir į mūsų tradicinę etninę kultūrą: plg. žemaičių tirkšliškių posakį: „Nieko nebijo, *ne pliko velnio nebibijo*“ (LKŽ). Šis pasakymas veikiausiai skolintas (plg. 17 išnašą).

Negalima nepaminti ir Rytų tautų mitinių personažų. Tolimų kraštų egzotika dvelkia ypač įdomūs „pusiauzmogiai“. Tai mums neįprastas antropomorfinis personažas „pusė žmogaus“ – vienaarankė, vienakojė, vienakė mitinė būtybė, – plačiai žinomas Sibiro, Uralo ir Pavolgio tautų mitologijoje, pavyzdžiui, mansių *хумнал* ‘miško velnias – pusė žmogaus’, nganasanų *барусу* arba *сагэ* ‘vienarankė, vienakojė, vienakė senė žmogėdra’, totorių *шурале* ‘vienakis, vienakojis, vienaragis, tripirštis miškinis’ ir daugelis kitų panašių pabaisų (Журавлев 2005: 543)¹⁸.

Greta minėtųjų Uralo ir Sibiro baidyklų mūsų *bekulnis* neatrodo labai smarkiai sužalotas. Tautosakos tekstuose kulno neturėjimas grindžiamas mitologiškai. Paprastai velnio suluošinimo kaltininku laikomas vilkas: „Vilkas kaip šoks ant velnio, o velnias šoko į medį, ale dar visai įlipti nespėjo, tai vilkas ėmė ir nukando užkulnius. Užtai ir dabar velnio koja be užkulnio“ (BILLS I 49); „Velnias įlipo viršūnėn, vilkas tik kapt ir iškando užpentį“ (BILLS I 50). Labai panašiai, tik gal įvairiau tokį mitinės esybės sužalojimą motyvuoja ir rusai. Nelabasis neturįs kulno, nes: 1) jį nukandę šunys, kuriais velnią užpjūdęs Dievas; 2) nukandęs vilkas; 3) numušusios durys (Березович 2007: 469).

Kiti mūsų velniavardžiai, kuriuos motyvuoja tam tikros kūno dalies nebuvimas, – *vienašnirpšlis*, *vienšniurkšlis* – atitikmenų kaimynų kalbose, rodos, neturi¹⁹. Lietuvių tradicinėje etninėje kultūroje nosis visai be skylių arba tik su viena skylute – nuolatinis velnio požymis, iš kurio jį nesunku atpažinti, pavyz-

17 Plg. dar rusų patarles *Ни лысого беса нет тебе* (Даль 1989: 210), *Плешивый – человек фальшивый* (ten pat: 275). Pastaroji patarlė susijusi su įsitikinimu, kad nuo išorės priklausau ir blogas būdas. Rusų supratimu, velniai, raganos, burtininkai neturi plaukų, antakių, yra bebarzdžiai, jiems neželia plaukai ant lyties organų. Bebarzdžiai, tonzūruoti yra ir katalikų vienuoliai ar kunigai. Tai rodo jų ryšį su piktosiomis jėgomis (Левкиевская 2000: 238).

18 Iš jakutų pasakos matyti, kad geležinės piktosios dvasios – „pusiauzmogiai“ laiko ir gyvulių puseles, panašias į save: „Aptvare galvijai ganosi. Vienaakės, vienaragės, dvikojės karvės geležinę žolę peša. Tarp geležinių medžių laigo vienausia, dvikojai arkliai“ (ŠTP 222). Atkreiptinas dėmesys ir į neįprastą dvasių ir jų aplinkos (augalų, gyvūnų) medžiagą – geležį.

19 Literatūroje nurodoma, kad tik vieną šnervę teturintys serbų ir ukrainiečių velniai (Слащев 1993: 81).

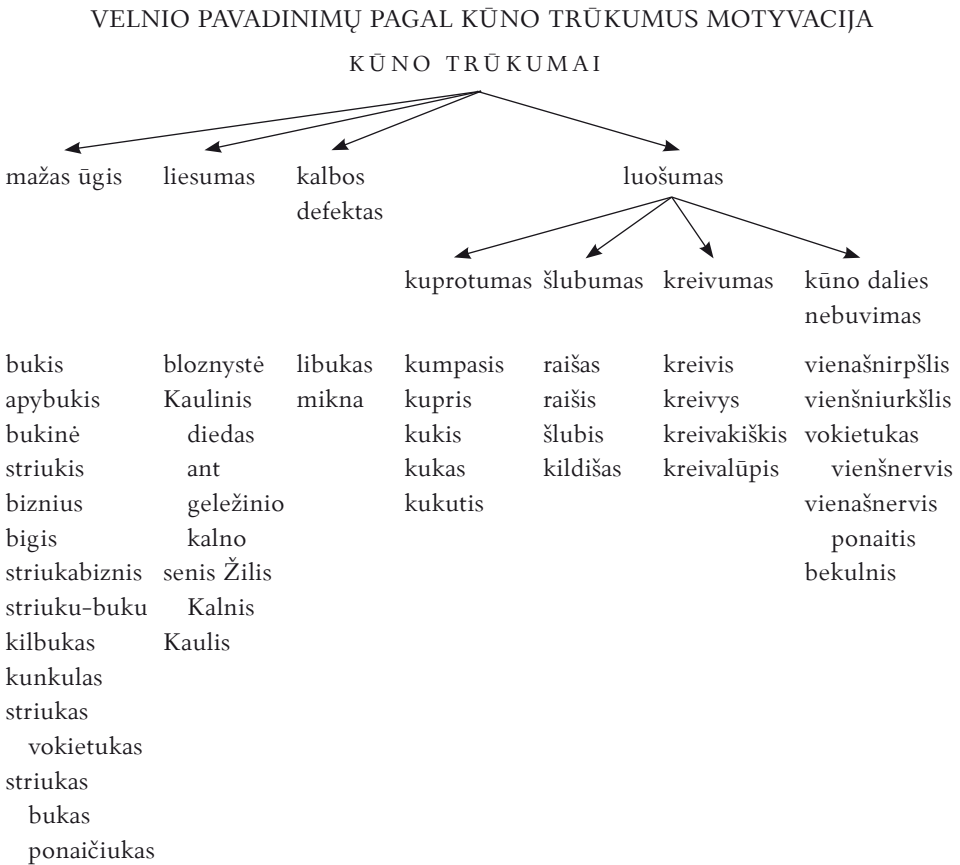
džiui: „Nepažįstamojo nosis labai didelė ir be skylių“ (BILLS I 375); „Šinkorka užsižiūrėjo, kad ponaitis su viena šnirple“ (BILLS I 117); „Kerdžiui nepatiko jau-nojo nosis, nes ji tikrai vieną skylutę teturėjo“ (BILLS I 113). Kartais pasitaiko, kad velniai su viena šnerve laikomi smarkesniais, piktesniais už kitus: „Ogi įlėkė vėl velnias, ale jaunutis, ką tik ragučiai dygsta, pačių tų smarkiųjų viensnervių veislės“ (BsLP II 63).

Paskutiniai du šios grupės velniavardžiai sietini su mitinės būtybės kalbos defektais. Abu jie žinomi iš pietų aukštaičių (vadinamųjų dzūkų) plote užrašytų tautosakos tekstų: *libukas* (TD VI 163), *miknà* (BILLS I 397). Velnio pavadinimas *mikna* – aiškiai galūninės darybos žodis, susijęs su veiksmažodžiu *miknoti* ‘ne-aiškiai, užsikertant kalbėti, mikčioti’. Kiek problemiškesnis antrasis velniavardis *libukas*. Ši mažybinės priesagos *-ukas* vedinį galima darybiškai sieti su senuose žodynuose užfiksuotu daiktavardžiu *libà* (LKŽ) ‘mikna, mikčius’. Žodis *liba* gali būti ir garsažodinės kilmės, plg. fonetiškai ir semantiškai artimą veiksmažodį *limentì* ‘neaiškiai, pamažu ką sakyti, kalbėti, vapėti, lementì’: „Li-li-li ir prisilimeno“ (LKŽ). Palyginti dažnai pasitaiko ir tos pačios motyvacijos pravardinių asmenvardžių: *Mikas*, *Mikčius*, *Mikeikà*, *Miknius* ‘kieno kalba užsikertanti’ (Butkus 1995: 310).

Velnio ir kitų mitinių būtybių kalbinė elgsena galėtų būti ir atskiro tyrimo objektas, mat įvairiems fantastiniams padarams labai būdingas visiems įprastų kalbos normų pažeidimas, rodantis jų demoniškąją prigimtį. Mitiniai personažai dažnai linkę kalbėti pašnibždomis, neaiškiai artikuliuodami. Jų šneka esti greita, ritmiška, joje pasitaiko rimo užuomazgų, aliteracijų (tų pačių garsų ar jų derinių kartojimo), metatezės (garsų sukeitimo) atvejų. Ano pasaulio atstovai pavartoja nesuprantamų, dirbtinių žodžių, keiksmų arba eufemizmų. Jie dažnai lemena mėgdžiodami mažų vaikų kalbėseną, gieda gaidžiu, bliauna veršiu ar ožiu, loja šunimi. Pasitaiko ir svetimų kalbų vartojimo atvejų (Журавлев 2005: 835). Taip elgiasi, pavyzdžiui, rusų undinė (*русалка*), velnias (*черт*), miškinis (*леший*) ir kiti personažai (Виноградова 2000: 133).

Ne išimtis ir lietuvių folklorinis velnias. Iš pasakojamosios tautosakos tekstų gerai žinomas nelabojo neaiškus, neartikuliuotas kalbėjimas, šveplavimas, pavyzdžiui: „Velnias pas ją jau atsirado: švebeldžiuoja, kai šneka jinai“ (BILLS I 337); „Ponaitis kalbėjo per nosį“ (BILLS I 375); „Šveplai atsakė ir už ardų velnias“ (VLD 89). Velnio kalbėsenos, artikuliacijos trūkumai itin išryškėja, kada jis pajuokdamas mėgdžioja žmogų, pavyzdžiui: „– Cibukas mano, cibukas mano... O „cibukas“: – Šibukas mano, šibukas mano... Užsikvatojo ir nubėgo“ (BsVV 382); „– Cibukas, cibukas! Tas išsoko iš vežimo: – Šibu-ukas! Šibu-ukas! – ir nulėkė pamėgdžiodamas“ (LTt 4 503). Vadinasi, kai kurių velniavardžių motyvacija neatsitiktinai susijusi su mitinio personažo kalbos defektais: tai matyti iš platesnio folklorinio konteksto.

Toliau visi šio tyrimo velniavardžiai, motyvaciniai ryšiai susiję su mitinės būtybės kūno trūkumais, pateikiami schemos pavidalu.

Atliktas tyrimas parodė, kad lietuvių tradicinėje kultūroje nelabasis dažniau pavadinamas pagal mažą ūgį ar luošumą (kuprotumą, raišumą, kreivumą, tam tikros kūno dalies nebuvimą). Kiti šio mitinio personažo fiziniai defektai – liesumas ar mikčiojimas – jo nominacijai ne tokie reikšmingi. Paaiškėjo ir tai, kad kitose kultūrose pasitaiko daugiau mitonimų, kuriuos motyvuoja tam tikrės velnio kūno dalies (pirštų, uodegos, plaukų) nebuvimas. Kitur nepasitaikė ir originalių šios grupės velniavardžių *vienašnirpšlis*, *vienšniurkšlis*, rodančių, kad mitinė esybė teturi vieną šnervę. Tai rodo, kad mitonimai dažnai priklauso vadinamajai beekvivalentei, atitikmenų kitose kalbose neturinčiai leksikai (Gudavičius 2007: 89).

Taigi galima konstatuoti, kad pasakotojų atmintyje išlikę, drauge su tautosakos tekstais iš kartos į kartą perteikiami velnio pavidalai fiksuoja įvairaus pobūdžio kultūrinę informaciją, kuri verta atidaus humanitaro žvilgsnio.

ŠALTINIAI

- BILLS – Lietuvių liaudies sakmės, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. III, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2002.
- BsLP – *Lietuviškos pasakos*, kn. I–II, sudarė Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 5–6), Vilnius, 2001–2003.
- BsLPĮ – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 1–4, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 1–4), Vilnius, 1993–1998.
- BsVV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 7), Vilnius, 1998.
- DrskŽ – *Druskininkų žodynas*, sudarė Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas, Vilnius, 1988.
- DSPSO – *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščinis, Vilnius, 1973.
- GrvP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, Vilnius, 1997.
- GV – *Ganuzēns un velns: Latviešu tautas pasaku izlase*, Rīga, 1989.
- ILSP – *Hilda, elfų karalienė: Islandų liaudies sakmės ir pasakos*, sudarė Rasa Ruseckienė, Vilnius, 2007.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. I–III, Kaunas, 1934–1937; Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. IV, *Darbai ir dienos*, 1938, [t.] 7.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius, 1968–2002.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 4: *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*, medžiagą paruošė Leonardas Sauka, Adelė Seselskytė, Norbertas Vėlius, Klimas Viščinis, Vilnius, 1967.
- LTU – *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956 m.*, Vilnius, 1957.
- MT – *Mūsų tautosaka*, t. 1, Kaunas, 1930.
- ŠTP – *Gervės plunksna: Šiaurės tautų pasakos*, Vilnius, 1970.
- TD – *Tautosakos darbai*, 1939, [t.] VI; *Tautosakos darbai*, 1940, [t.] VII.
- VChLMP – Norbertas Vėlius. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*, Vilnius, 1993.
- VLD – *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*, sudarė ir parengė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1979.
- СД – *Славянские древности: Энциклопедический словарь*, [т. 2]: *Д–К (Крошки)*, под. ред. Н. И. Толстого, Москва, 1999.
- РПЛ – *Русские пословицы Литвы*, сост. Юрий А. Новиков, Т. С. Шадрина, Вильнюс, 1992.
- ЭСМ – *Эскимосские сказки и мифы*, сост. Г. А. Меновщиков, Москва, 1988.

LITERATŪRA

- Balys Jonas 1998. *Raštai*, t. I, parengė Rita Repšienė, Vilnius.
- Butkus Alvydas 1995. *Lietuvių pravardės*, Kaunas.
- Gudavičius Aloyzas 2007. *Greitinamoji semantika*, Šiauliai.
- Holder R. W. 2003. *How not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*, Oxford.
- Jasiūnaitė Birutė 2001. Iš lietuvių mitologinės leksikos: *baūbas* bei jo padermė, *Baltistica*, t. 35(2), p. 171–191.
- 2005. Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica*, VI priedas, p. 101–117.
- 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius.
- 2011. Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą lietuvių tarmėse ir tautosakoje, *Baltistica*, t. 46(1), p. 87–106.

- Karaliūnas Simas 1970. Apie vieną demonologinį vietovardį, kn.: *Merkinė*, Vilnius, p. 256–261.
- Urbutis Vincas 1981. Žodžio *truīpas* keletu tarminių sinonimų etimologija, kn.: *Baltų etimologijos etūdai*, Vilnius, p. 95–110.
- Брезович Елена Л. 2007. *Язык и традиционная культура*, Москва.
- Виноградова Людмила Н. 2000. *Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян*, Москва.
- Даль В. И. 1989. *Пословицы русского народа*, т. 1–2, Москва.
- Журавлев Анатолий Ф. 2005. *Язык и миф*, Москва.
- Левкиевская Елена Е. 1998. К вопросу об одной мистификации, или гоголевский Вий при свете украинской мифологии, *Studia mythologica Slavica*, No. 1, p. 307–316.
- 2000. Конфессиональный образ поляка в русской народной и письменной традиции, kn.: *Поляки и русские в глазах друг друга*, Москва, p. 231–238.
- Максимов С. В. 1995. *Куль хлеба. Нечистая, неведомая и крестная сила*, Смоленск.
- Неклюдов С. Ю. 1979. О кривом оборотне, kn.: *Проблемы славянской этнографии*, Ленинград, p. 133–141.
- Никифоровский Н. Я. 1907. *Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе*, Вильна.
- Никитина Алла В. 2008. *Русская демонология*, Санкт-Петербург.
- Пропп В. Я. 1986. *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград.
- Слащев В. В. 1993. О некоторых общих чертах украинской и сербско-хорватской демонологии, kn.: *Символический язык традиционной культуры*, Москва, p. 75–92.
- Токарев С. А. 1957. *Религиозные верования восточнославянских народов XIX–начала XX в.*, Москва–Ленинград.
- Толстой Никита И. 1995. Каков облик дьявольский?, kn.: *Язык и народная культура*, Москва, p. 250–269.
- Топоров Владимир Н. 1973. Из истории балто-славянских языковых связей: *анчутка*, *Baltistica*, t. 9(1), p. 29–44.
- Черепанова Ольга А. 1983а. *Мифологическая лексика русского Севера*, Ленинград.
- 1983б. Роль имени собственного в мифологической лексике, kn.: *Язык жанров русского фольклора*, Петрозаводск, p. 74–84.
- 1992. Верлиока: слово и образ, kn.: *Язык русского фольклора*, Петрозаводск, p. 14–18.

Bodily Defects as Motivating Qualities of the Devil's Denominations

B I R U T Ė J A S I Ū N A I T Ė

S u m m a r y

Vocabulary of every language reflects numerous elements of the traditional culture. This is especially true of the mythical lexis: the greatest number of mythical names is used in folk texts, based on various folklore realities. As proved by the earlier research in mythical lexis, the appearance of folklore personages carries particular significance to their naming. The present study is based on ethnolinguistic analysis of a certain lexical semantic group of devil's denominations. It deals with 35 denominations of devil based on various bodily abnormalities of this popular mythical being: shortness, thinness, defective speech, hunched back, limping, curvature, or lack of some body parts. The analysis of the devil's denominations is carried out against a wide background in folklore and ethnology, which enables tracing back their

motivation. It is established that devil in our traditional culture is more frequently named on the basis of shortness and lameness (i.e. hunched back, limping, curvature, or lack of some joint). While other physical defects of this mythical being, like thinness or stammering, are far less important to its denomination. The research also proves that in other cultures more mythical names are motivated by absence of certain body parts of the devil (e.g. fingers, tail, or hair). Original denominations belonging to the group in question, like *vienašnirpšlis*, *vienšniurkšlis* ('having one nostril') are also absent elsewhere. The mythical names most frequently belong to the so-called non-equivalent lexis, which does not have analogues in other languages.

The images of the devil, surviving in the memory of the folk tellers and transferred from one generation to another along with folklore texts, have fixed various kinds of cultural information, which deserves humanitarian attention.

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinės lituanistikos mokslo plėtros programos projektą „*Homo narrans*: folklorinės atminties tyrimai“.

Gauta 2012-11-26